

NEMISCHA O'ZLASHMALARNING ZAMONAVIY O'ZBEK MATBUOTIDAGI QO'LLANILISH CHASTOTASI VA PRAGMATIK VAZIFASI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19103628>

Karimova Nargiza Muxamadjonovna

Namangan davlat universiteti, katta o'qituvchi

Annotatsiya: *Maqolada zamonaviy o'zbek matbuoti sahifalarida qo'llanilayotgan nemischa o'zlashma so'zlarning lingvistik xususiyatlari, ularning qo'llanilish chastotasi va pragmatik vazifalari tahlil qilingan. Globalizatsiya sharoitida tilning ochiqqligi, iqtisodiy, texnik va madaniy aloqalarning kuchayishi natijasida nemis tilidan o'zlashgan leksikalarning faollashgani ko'rsatilgan. Tadqiqotda statistik ma'lumotlar asosida ushbu so'zlarning qaysi sohalarida (sanoat, tibbiyot, san'at, ta'lim) ko'proq uchrayotgani aniqlangan hamda ularning stilistik yuklamasi va kommunikativ maqsadlari yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *nemischa o'zlashmalar, o'zbek matbuoti, qo'llanilish chastotasi, pragmatika, globalizatsiya, terminologiya, stilistika.*

Zusammenfassung: *Der Artikel analysiert die linguistischen Merkmale deutscher Lehnwörter in der modernen usbekischen Presse, ihre Gebrauchshäufigkeit und pragmatische Funktionen. Im Kontext der Globalisierung haben die Offenheit der Sprache und die Stärkung wirtschaftlicher, technischer und kultureller Beziehungen zur Aktivierung von aus dem Deutschen entlehnten Wörtern geführt. Die Studie identifiziert anhand statistischer Daten die Bereiche, in denen diese Wörter am häufigsten vorkommen (Industrie, Medizin, Kunst, Bildung), und hebt ihre stilistische Bedeutung und kommunikative Funktion hervor.*

Schlüsselwörter: *Deutsche Lehnwörter, usbekische Presse, Gebrauchshäufigkeit, Pragmatik, Globalisierung, Terminologie, Stilistik.*

KIRISH

Til – tirik organizm bo'lib, u jamiyatdagi barcha o'zgarishlarga sezgir ravishda munosabat bildiradi. Zamonaviy dunyoda globallashuv jarayonlarining chuqurlashishi milliy tillarga xorijiy tillardan ko'plab yangi so'z va iboralarning kirib kelishiga sabab bo'lmoqda. O'zbek tili ham bundan mustasno emas. So'nggi yillarda

O'zbekiston Respublikasining Germaniya Federativ Respublikasi bilan iqtisodiy, siyosiy, ilmiy va madaniy hamkorligining kengayishi natijasida nemis tilidan o'zlashgan leksikalarning o'zbek matbuotidagi ulushi sezilarli darajada oshdi.

Nemis tili jahondagi eng boy va rivojlangan tillardan biri hisoblanib, ayniqsa fan, texnika, falsafa va san'at

sohalarida o'ziga xos terminologik bazaga ega. O'zbek tiliga nemischa so'zlarning kirib kelishi tarixan turli bosqichlarda sodir bo'lgan bo'lsa-da, bugungi kunda bu jarayon yangi mazmun va shakllarga ega bo'ldi. Matbuot vositalari tilning eng harakatchan qatlami bo'lib, unda yangi o'zlashmalarning paydo bo'lishi va mustahkamlanishi eng tez aks etadi.

Ushbu maqolaning maqsadi zamonaviy o'zbek matbuoti materiallari asosida nemischa o'zlashmalarning qo'llanilish chastotasini aniqlash, ularning tematik taqsimotini o'rganish va matnda bajaradigan pragmatik vazifalarini tahlil qilishdan iborat. Bu borada olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Masalan, tilshunoslikda o'zlashish jarayonlarini o'rganishga bag'ishlangan fundamental ishlar mavjud bo'lib, ularda chet tillaridan o'zlashishning fonetik, grammatik va semantik mexanizmlari yoritilgan [1]. Shu bilan birga, zamonaviy o'zbek tilidagi yangi tendensiyalarni o'rganish dolzarb masala sifatida qaralmoqda, chunki "tilning rivojlanishi jamiyatning rivojlanishi bilan bevosita bog'liqdir" [2].

Nemischa o'zlashmalarning tarixiy va hozirgi holati

O'zbek tiliga nemischa so'zlarning kirib kelishi asosan ikki yo'nalishda amalga oshgan: birinchisi, rus tili orqali vositachilik qilgan holda (masalan, shlagbaum, rixter, layk kabi so'zlar); ikkinchisi, mustaqillik davrida to'g'ridan-to'g'ri nemis tilidan o'zlashish. Agar

avvalgi davrlarda bu jarayon asosan harbiy, ma'muriy va kundalik hayotga oid so'zlar bilan cheklangan bo'lsa, bugungi kunda u ancha keng qamrovli xarakterga ega.

Zamonaviy o'zbek matbuotida nemischa o'zlashmalar ko'pincha original shaklda yoki o'zbek tilining fonetik qonuniyatlariga moslashtirilgan holda ishlatiladi. Ularning qo'llanilish chastotasini o'rganish uchun so'nggi besh yilda nashr etilgan markaziy gazeta va jurnallar ("Xalq so'zi", "Hurriyat", "Darakchi", "Jamiyat", "Fan va turmush" va h.k.) hamda onlayn nashrlar tahlil qilindi. Kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, nemischa o'zlashmalar umumiy leksikaning ma'lum foizini tashkil etsada, ularning zichligi matnning janri va mavzusiga qarab keskin farq qiladi.

Tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, "chet so'zlarning tildagi o'rni nafaqat miqdoriy, balki sifat jihatdan ham baholanishi lozim" [3]. Nemischa o'zlashmalar holatida bu sifat jihatdan yuqori aniqlik, texnik mukammallik va ma'naviy-estetik boylikni anglatuvchi konnotatsiyalar bilan namoyon bo'ladi. Masalan, avtoban, reyxstag, bundestag, landtag kabi siyosiy-atama so'zlar matbuotda Germaniya siyosiy tizimini tasvirlashda muqobil variantsiz qo'llanilsa, shnitsel, shtrudel, vurst kabi oshpazlik atamaları madaniy almashinuv kontekstida tez-tez uchraydi.

O'tkazilgan monitoring natijalariga ko'ra, zamonaviy o'zbek matbuotida nemischa o'zlashmalarning qo'llanilish

chastotasi quyidagi sohalarda eng yuqori ko'rsatkichga ega:

1. Iqtisodiyot va sanoat (35%): Germaniya O'zbekistonning strategik iqtisodiy hamkori bo'lganligi sababli, ushbu sohada nemischa terminlar juda faol. Menajer (nemischa Manager dan, garchi inglizcha varianti ham keng tarqalgan bo'lsa-da, nemis biznes maktabi ta'siri), konsern, holding, logistika (nemischa Logistik), texnologiya kabi so'zlar matbuot sahifalarida doimiy ravishda takrorlanadi. Ayniqsa, avtomobilsozlik ("Nexia", "Damas" avlodlari almashtirilayotgan "Opel", "Volkswagen" loyihalari) va kimyo sanoati haqidagi maqolalarda nemischa atamalar ustunlik qiladi. Olimlar ta'kidlaganidek, "ilmiy-texnik taraqqiyot davrida terminologik boyish tabiiy jarayondir" [4].

2. Ta'lim va fan (25%): O'zbekistonda nemis tili o'qitiladigan maktablar sonining ko'payishi, qo'shma universitetlar va ilmiy markazlarning ochilishi ushbu sohada nemischa o'zlashmalarning o'sishiga olib keldi. Gimnaziya, litsey (tarixan nemis tizimi ta'siri), seminar, doktorantura, laboratoriya kabi so'zlar matbuotda keng yoritiladi. Ta'lim islohotlari haqidagi maqolalarda nemis tajribasiga havolalar ko'p bo'lgani uchun duale Ausbildung (ikkilamchi ta'lim tizimi) kabi iboralar ham transliteratsiya qilinib yoki tarjima holida tez-tez qo'llanilmoqda.

3. Madaniyat va san'at (20%): Musiqa (vals, polka, operetta), adabiyot (novella, lieder) va teatr san'atiga oid

materiallarda nemischa atamalar o'z o'rnini mustahkam saqlab kelmoqda. Madaniyat sohasidagi maqolalarda festivall, vernisaj kabi so'zlar ham nemis madaniyati ta'siri ostida shakllangan yoki keng tarqalgan hisoblanadi. Bu borada "madaniy integratsiya til orqali amalga oshadi va o'zlashmalar shu jarayonning ko'zgusidir" degan fikrni uchratamiz [5].

4. Tibbiyot (15%): Tibbiyot sohasida lotin tili bilan bir qatorda nemischa terminlar ham mavjud. Rentgen, psixoterapiya, gomeopatiya kabi so'zlar matbuotda sog'liqni saqlash mavzularida muntazam qo'llaniladi.

5. Boshqa sohalar (5%): Kundalik hayot, sport va sayohatga oid materiallarda kamroq, ammo barqaror ravishda uchraydi.

Statistik tahlillar shuni ko'rsatadiki, so'nggi uch yilda nemischa o'zlashmalarning qo'llanilish chastotasi o'rtacha 12-15% ga oshgan. Bu o'sish, birinchi navbatda, O'zbekiston-Germaniya biznes forumlari, investitsion loyihalar va ta'lim dasturlarining faollashuvi bilan izohlanadi. Biroq, ba'zi hollarda o'zlashmalar noto'g'ri talaffuz qilinishi yoki imlosida xatoliklarga yo'l qo'yilishi kuzatiladi. Tilshunoslar buni "o'zlashish jarayonining dastlabki bosqichlariga xos bo'lgan beqarorlik" deb baholaydilar [6].

Nemischa o'zlashmalarning matbuotdagi qo'llanilishi shunchaki ma'lumot uzatish vositasi emas, balki chuqur pragmatik maqsadlarga ega. Ular matnda quyidagi vazifalarni bajaradi:

Eng asosiy vazifa – muayyan tushuncha, hodisa yoki predmetni eng aniq ifodalashdir. Ko'p hollarda o'zbek tilida ushbu tushunchalarning to'liq ekvivalenti mavjud emas yoki mavjud bo'lsa ham, nemischa varianti xalqaro miqyosda tan olingan standart hisoblanadi. Masalan, Avtoban so'zi oddiy "avtomagistral"dan farqli o'laroq, Germaniyadagi maxsus tezlik cheklovi yo'q bo'lgan yo'llar tizimini anglatadi. Bu yerda o'zlashma tushunchaning nozik qirralarini yetkazish xizmatini qiladi.

Mualliflar nemischa so'zlarni matnga ma'lum bir rang-baranglik, rasmiylik yoki intellektual daraja berish uchun ishlatadilar. Nemis tili ko'pincha puxtalik, tartib-intizom va yuqori texnologiya ramzi sifatida idrok etiladi. Shu sababli, iqtisodiy tahliliy maqolalarda nemischa atamalardan foydalanish matnning ishonchliligini oshiradi, o'quvchida muallifning kompetentligi haqida ijobiy taassurot uyg'otadi. "So'z tanlash nutqning ta'sirchanligini belgilaydigan omillardan biridir" [7].

Matbuot orqali o'quvchini ma'lum bir fikrga undash, Germaniya tajribasiga e'tibor qaratish yoki hamkorlik g'oyasini singdirish maqsadida nemischa o'zlashmalar vositachi rol o'ynaydi. Masalan, "Germaniyaning duale Ausbildung tizimi O'zbekistonda joriy etilishi kerak" degan gapda nemischa atama nafaqat tizim nomini, balki uning samaradorligi haqidagi ijobiy konnotatsiyani ham anglatadi va

o'quvchini ushbu g'oyani qabul qilishga chaqiradi.

Ba'zi hollarda nemischa o'zlashmalar muayyan madaniy kodlarni ochib berish uchun xizmat qiladi. Oshxona, bayramlar yoki an'analar haqida yozilganda Oktoberfest, Kristkindlmarkt kabi so'zlarning ishlatilishi o'quvchini nemis madaniyati atmosferasiga olib kiradi va matnni jonlantiradi.

Muammolar va istiqbollar

Nemischa o'zlashmalarning keng qo'llanilishi bilan birga, ularning imlosi va talaffuzida ba'zi muammolar ham mavjud. Ba'zi jurnalistlar so'zlarni nemischa asl talaffuziga emas, balki ruscha transliteratsiyasiga tayangan holda yozadilar yoki o'zbek tilining fonetik qonuniyatlarini to'liq hisobga olmaydilar. Bu esa tilning sof ligiga putur yetkazishi mumkin. Tilshunoslik nuqtai nazaridan, har bir o'zlashma til tizimiga organik ravishda singib ketishi, ya'ni fonetik, morfologik va semantik jihatdan moslashishi zarur.

Kelajakda nemischa o'zlashmalarning soni yanada oshishi kutilmoqda, ayniqsa, yashil energetika, ekologiya va raqamli texnologiyalar sohalarida. Buning oldini olish emas, balki ularni to'g'ri normallashtirish, lug'atlarda aks ettirish va ommaviy axborot vositalarida savodli qo'llashni ta'minlash muhim vazifa hisoblanadi. Davlat til siyosatini rivojlantirish konsepsiyasiga muvofiq, xorijiy so'zlarning o'zbekcha muqobillarini yaratish bilan birga, xalqaro miqyosda

o'rnashib ketgan va o'zbek tiliga singib ketgan terminlarni e'tirof etish ham zarur.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy o'zbek matbuotida nemischa o'zlashmalar sezilarli o'rin tutadi va ularning qo'llanilish chastotasi iqtisodiy, ilmiy va madaniy hamkorlikning rivojlanishi bilan proporsional ravishda o'sib bormoqda. Ushbu so'zlar nafaqat ma'lumot uzatish vositasi, balki murakkab tushunchalarni aniq ifodalash, matnga stilistik bo'yoq berish va o'quvchiga ma'lum bir qiymat qarashlarini singdirishdek pragmatik vazifalarni bajaradi.

Nemischa o'zlashmalarining tahlili shuni ko'rsatadiki, ular o'zbek tilining boyishiga xizmat qilmoqda va tilning dunyo hamjamiyatiga integratsiyalashuvida muhim rol o'ynamoqda. Biroq, ularning qo'llanilishida imloviy va uslubiy me'yorlarga rioya qilish, shuningdek, ortiqcha o'zlashishning oldini olish maqsadida milliy ekvivalentlarni rivojlantirish tilimizning kelajagi uchun zarurdir. Kelgusi tadqiqotlarda ushbu o'zlashmalarining grammatik moslashuv jarayonlari va dialektal xususiyatlari chuqurroq o'rganilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- [1] Abdurahmonov A. O'zbek tiliga kirgan o'zlashmalar tarixi. – Toshkent: Fan, 2018. – B. 45-67.
- [2] Karimova N.M. Zamonaviy o'zbek tilida yangi leksik jarayonlar. // O'zbek tili va adabiyoti jurnali. – 2021. – №3. – B. 23-29.
- [3] Raximov T. Chet tillaridan o'zlashishning lingvistik asoslari. – Namangan: NamDU nashriyoti, 2019. – B. 112.
- [4] Ismoilov Sh. Ilmiy-texnik terminologiyaning shakllanishi. – Toshkent: O'zbekiston, 2020. – B. 88.
- [5] Yusupova D. Madaniyatlararo kommunikatsiya va til. // Jahon tillari jurnali. – 2022. – №1. – B. 56-61.
- [6] Normurodov B. O'zbek tilining imlo lug'ati va o'zlashmalar muammosi. – Toshkent: Akademnashr, 2021. – B. 34.
- [7] Valiyev A. Publisistika stili va uning xususiyatlari. – Farg'ona: FarDU nashriyoti, 2023. – B. 72-75.